

Šiaurės Rusijos *lietuva*: mitas ir realybė

Vladimiras TOPOROVAS

Kadangi etnonimas *lietuviai*, *Lietuva* mena baltišką temą, tai jo apibrėžimas kaip „Šiaurės Rusijos“ gali didžiai sutrikdyti – kas tai per „Šiaurės Rusijos *lietuva*“, kurios pats apibrėžimas yra ne kas kita kaip *contradictio in adjec-tio*, bent jau daugumai susiduriančiųjų su šiuo vidujai prieš-taringu ir, rodos, tuščiu įvardijimu, neturinčiu denotato. Betgi, užbėgant už akių, tenka pripažinti, kad šis įvardiji-mas turi savo denotatą, ir per pastarąjį ketvirtį amžiaus iškilo reikalas apibrėžti šį etnonimą, susijusį tiek su tikro-ve, tiek ir su mitologijos sritimi.

Ši „Šiaurės Rusijos *lietuva*“ – nauja sąvoka, neseniai įvesta šio straipsnio autoriaus (Топоров 2000a, p. 63–77; Toporov 2003). Ji yra antrinė, susidariusi tiesiogiai iš pir-minio etnonimo *литва* ‘lietuviai, lietuva’ kaip jo didžiai mitologizuota projekcija, atspindinti daugiau ar mažiau fantomiškus tarp Šiaurės Rusijos gyventojų paplitusius vaizdinius apie tam tikrą „svetimą“ etnokultūrinį elemen-tą, nelabai aiškiai apibrėžtą, o kartais netgi skirtingai iden-tifikuojamą, nors už šių fantomiškų vaizdinių slypi kažkas realaus, tik matomo gerokai iškreipiančiame – tiesiog ligi grotesko su neigiamu ženklu – veidrodyje. Tai lygiai liečia ir kitus šio arealo gyventojus, įsmenijančius destruktivią, griaujamąją stichišką jėgą ir palikusius savo atminimą liau-dies padavimuose (plg. *чудь* ‘estai’, *пань* ‘lenkai’ ir kt.).

Reikia patikslinti dvi sąvokas. Apibrėžimas „Šiaurės Rusijos“ mena Rytų Europos teritoriją į šiaurę maždaug nuo 56° platumos, t. y. nuo šiaurinių Pamaskvio regionų. Šis arealas apima Archangelsko, Vologdos, Novgorodo, Tverės, Kostromos sritis, Onegos kraštą, bet iš dalies ir gretimas teritorijas, nekalbant apie nedaugelį iš kol kas žinomų išimčių (Jekaterinburgo sritis ir kt.). Antroji sąvo-ka, reikalaujanti paaiškinimo, – pati *lietuva* (*литва*), ku-rios vardu ir visą teritoriją, kurioje gyvuoja šis terminas bei su juo susiję vaizdiniai, galima būtų tuo pagrindu pa- vadinti „Šiaurės Rusijos Lietuva“.

Šaltiniai, leidžiantys spręsti apie šį etnoteritorinį dari-nį, – tai ir pats žodis *литва*, fiksuojamas čia pakankamai dažnai, ir posakiai, kuriuose minimi žodžiai *литва*, *литовский* ‘lietuvų, lietuviškas’ ir t. t., ir sakmės, padavi-mai, ir netgi hidronimai bei toponimai, pasitaikantys, tie-sa, tik pietinėje apibrėžtos teritorijos juostoje arba šiaurės vakaruose, Novgorodo, Pskovo srityse, Tverės srities va-karinėje dalyje, t. y. tiesioginėje kaimynystėje su baltų kal-bos paplitimo teritorijomis arba palyginti arti nuo jų. Tie-

są sakant, šiaurinė baltų hidronimų paplitimo riba iš es-mės sutampa su erdvės, kurioje išliko padavimai apie *lietu-va*, pietine riba. Jei ši prielaida teisinga, tai tokia dviejų „poerdvių“, iš kurių viename (pietiniame) išliko hidroni-miniai baltizmai, o kitame (šiauriniame) – padavimai apie *lietuva*, kaimynystė gali ir nebūti atsitiktinė.

Šiaip ar taip, Šiaurės Rusijos areale liaudies atmintis išsaugojo Lietuvos vardą ir įvaizdį, nors pastarasis yra taip nutolęs nuo bet kokio apibrėžtumo, kad tiksliausiu (ir, be-je, neutraliu) jo apibrėžimu, ko gero, reikia pripažinti tau-tologiją „*lietuva* – tai ir yra *lietuva*“, pavartotą, tarp kitko, ir Ostrovskio „Audroje“ ir, tiesą sakant, ne be tam tikros pa-pildomos informacijos:

- I. *А это, братец ты мой, что такое?*
- II. *А это литовское разорение. Битва! Видишь? Как наши с Литвой бились.*
- I. *Чтож это такое Литва?*
- II. *Так оно Литва и есть.*
- I. *А говорят, братец ты мой, она на нас с неба упала.*
- II. *Не умею тебе сказать. С неба так с неба.*
- ЖЕНЩИНА. *Толкуй еще! Все знают, что с неба. И где был какой бой с ней, там для памяти курганы насыпаны.*
- I. *А что, братец ты мой! Ведь это так точно.*
- I. *О čiagi kas, broleli tu mano?*
- II. *О čia lietuviškas nuniokojimas. Kautynės! Matai? Kaip mūsiškiai su Lietuva kovėsi.*
- I. *Kas gi ta Lietuva?*
- II. *Tai ir yra Lietuva.*
- I. *О sako, broleli tu mano, ji ant mūsų iš dangaus nukrito.*
- II. *Nemoku tau pasakyti. Iš dangaus tai iš dangaus.*
- MOTERIS. *Dar aiškina! Visi žino, kad iš dangaus. Ir kur tik buvo su ja kautynės, ten atminimui pilkapiai supilti.*
- I. *О ką, broleli tu mano! Juk taip ir yra.*

Maslinskis (Маслинский 2000, p. 5) teisingai nuro-do, kad šiuo atveju rašytojas galėjo pasinaudoti etnografi-ne medžiaga ir savo paties pastebėjimais. Šiaip ar taip, Ostrovskio laikais padavimus apie *lietuva* skelbė ne vie-nas leidinys. Galima netgi daryti prielaidą (sprendžiant iš kito šaltinių rato), kad *lietuva* arba nukrito iš dangaus kaip akmuo, plg. dviejų brolių Goliadų svaidymąsi akmenimis,

tapusį jų mirties priežastimi (žr. Кашкаров 1903, p. 11: Kalugos gub.; akmenų arba akmeninio kirvio svaidymas – gerai žinomas motyvas lietuvių, latvių, baltarusių padaviuose apie milžinus), arba jau žemėje, po mūšio buvo paversta akmenimis, kurie tapo lyg ir kokiais akmeniniais antkapiais žuvusiai *lietuvai* (taip pat žr. Смирнов 1998, p. 350–373). Abiem atvejais šių motyvų paralelės žinomos visoje zonoje palei Baltiją, pavyzdžiui, įvairiomis vadinaimo pagrindinio mito apie Griausmavaldį filiacijomis, kur šis, kovodamas su savo priešininku, panaudoja akmeninį ginklą.

Dideli akmenys kaip žuvusios *lietuvos* įvaizdžiai ir jos antkapiniai paminklai, „liaudiški“ mėginimai juos įprasinti, jų semantinės interpretacijos bandymai duoda pagrindą kalbėti apie tam tikrus akmenų kulto požymius – savotišką akmenų mitologizavimą bei ritualizavimą (teigiamą ar neigiamą, bet visuomet didaktišką), įtraukiant juos į atitinkamą mitologinį-naratyvinį scenarijų. Didžiai būdinga, kad panašus poveikslas iškyla ir Lietuvoje, ir Latvijoje, ir Latgalijoje, ir Prūsijoje, kur akmeniu, kaip savo ginklu, priešininką (velnią, nelabajį) triuškina griaustinio dievas Perkūnas-Perkuonas-Perkūnis (kaip personifikuotas perkūnas). Milžinišką pavyzdžių apie Griausmavaldžio ryšį su akmeniu, kaip jo ginklu, kuriuo jis triuškina velnią, kolekciją praėjusio amžiaus ketvirtą dešimtmetį surinko J. Balys, plg.: *Kai velnias palenda po dideliu akmeniu, tai Perkūnas ir nebepali jo pasiekti* (situacija, kai velniui pasiseka pasislėpti) arba: *Perkūnas šaudo varinėmis ir akmeninėmis kulkomis* (plg. Balys 1937, Nr. 117, 135, 137, 142, 147–155, 157–164, 171, 440, 467, 468, 471, 472, 476, 477, 479, 483, 490, 556, 559–561, 567, 569, 571–575, 577, 578, 580, 582, 583, 596, 597; Balys 1939, p. 3–236). Galima manyti, kad akmuo lietuviškuose „pagrindinio“ mito tekstuose interpretuotinas dvejai: tai ir ginklas, kuriuo triuškinamas priešininkas, ir pats Perkūno sutriuškintas priešininkas, visiems laikams virtęs akmeniu, – akmuo (aktyvumas) ir suakmenėjimas (pasyvumas).

Norint įvertinti *lietuvos* (t. y. tam tikros lietuvių resp. baltų etnoso dalies) europietiškosios Rusijos šiaurėje „keistumą“, reikia prisiminti, kad baltiškoji erdvė, turint omeny šiuolaikinius Baltijos kraštus (Lietuvą, Latviją, Latgaliją ir gretimas teritorijas, kur tebėra „salos“ gyvų baltų tarmių, arba jos čia lengvai nustatomos pagal istorinius liudijimus bei hidronimijos, toponimijos, onomastikos duomenis) ir Prūsiją, kurios gyventojai prūsai savo kalbą prarado baigiantis XVII a., kaip tik ir apėmė šias teritorijas, ir tik nuo XX a. pradžios iki pirmojo trečdalyo A. Kočubinskis, A. Pogodinas, o ypač K. Būga ir M. Vasmeris savo darbais pradėjo tyrinėjimus, pirmiausia remdamiesi hidronimija, kuriais ši „baltiškoji“ erdvė buvo gerokai išplėsta į rytus ir pietus. Tolesnis senosios *terra Baltica* „prieaugis“ buvo pasiektas XX a. septintą dešimtmetį (žr. Топоров, Трубачев 1962), kai ankstesnė baltų kalbos erdvė buvo praplėsta iki Seimo upės ir dešiniųjų Pripetės intakų (taip pat žr.

Трубачев 1968, p. 284, 285 ir šio straipsnio autoriaus darbus, pradėdant 7-uoju XX a. dešimtmečiu, skirtus baltų teritorijų rekonstrukcijai pagal hidronimijos duomenis, kuriuose baltų pėdsakai aptinkami dar toliau tiek į pietus bei pietryčius, tiek ir į šiaurę bei šiaurės rytus). Šiaip ar taip, šiuo metu šiaurinė baltiškosios toponimijos riba Rusijoje eina linija Pskovas – Toropėcas – Volgos aukštupys – Tverė, praeina kiek šiauriau Maskvos ir paskui suka į pietus, Tulos, Oriolo, Kursko link. Tačiau reikia pažymėti, kad atskirų baltizmų – tiek hidronimų, tiek ir apeliatyvų – aptinkama palei Oką ties Riazane ir netgi (vos keletas, bet visiškai patikimų) Okos žemupy, iš esmės siekiant Volgą. Pastarasis lokusas, tarp kitko, svarbus ir tuo atžvilgiu, kad jo ribose kažkada, matyt, susieita trijų etnokalbinių elementų – baltiškojo, indoiranėniškojo ir suomių-ugrų.

Per pastaruosius tris dešimtmečius ir ypač šiuo metu *lietuvos* tema, dažniausiai Šiaurės Rusijos areale, susilaukė ne vieno tyrinėtojo bei tautosakos rinkėjo dėmesio, žr. Соколова 1970, p. 33 ir t.; Криничная 1978, Криничная 1987; Криничная 2000; Топоров 1982, p. 3–61; Топоров 1999, p. 276–292; Топоров 2000, p. 394–411; Топоров 2000a, p. 63–77 ir kt.; Березович 2000, p. 2–5; Березович 2000a, p. 432–434; Маслинский 2000, p. 5–9; Маслинский 2000a, p. 327–331. Kapitalinį darbą, kuriame iš dalies paliečiama ir tema, artima nagrinėjama, parengė spaudai L. Vasilevičius, daugelį metų tyrinėjęs akmenis plačioje juostoje nuo Lietuvos iki Kalugos srities. Ir kt. Apie Šiaurės Rusijos *lietuva* sukaupta gana įspūdinga, nors, suprantama, ir nepilna, kartais gana atsitiktinė medžiaga. Vos kai ką čia tegalima paminėti. Plg. *литва* kaip kažkokio itin svetimo etninio elemento pavadinimą (plg. *Здесь бывала чудь и литва* „Čia būta estų ir lietuvių“), taip pat neretą *lietuvos* tapatinimą su estais ir ostiakais – *Чудь называли остяками и литвой* „estus vadino ostiakais ir lietuviais“, iš ko su tam tikru tikėtinumu išeina, kad ir lietuvius vadino estais, ką savo ruožtu patvirtina *lietuvos* charakterizavimas kaip keistuolių, *чудаки* [plg. *чудь* ‘estai’], neatitinkančių daugiau ar mažiau bendrai priimtoms normoms. Lietuvą ir totorius šiame areale jungia dalyvavimas tuose pačiuose siužetuose bei motyvuose. Plg. „pranašingo ženklų“ temą: *Против выжженной им полосы на земле выступило знамение на небе в виде белой полосы. Где шел он, там и небо-то [...] побелело от этого. С того и прозывается оно Батыевой дорогой* „Priešais jo [Batyjaus – V. T.] išdegintą ruožą ant žemės pasirodė pranašingas ženklas danguje – baltas ruožas. Kur jis ėjo, ten tad ir dangus [...] dėl to pabalo. Nuo to ir vadinasi tai Batyjaus keliu” (Зачиняев 1906, p. 152). Panašus motyvas tekste apie „grikių kruopelę” (*гречиха-крупяничка*) kaip sudygusią lietuvių nelaisvėn paimtos mergelės sielą (Якушкин 1884, p. 387–389; Соколова 1970, p. 36; plg. dar Смирнов 1972; Березович 2000a, p. 433, 434 ir kt.). Iš padavimų, kuriuose dalyvauja kartu ir *lietuva*, ir estai

(чудь), plg. *Чудь и литва в Валдиеве* „Estai ir lietuviai Valdijevė” bei kt. (Криничная 1978, p. 51, 52; Криничная 1991; Смирнов 1972). Pastarasis padavimas vertingas tuo, kad nurodo estų ir lietuvių santykių pobūdį ir pačiu savo finalu – pagonių Valdijevė išnaikinimu. Sunkiai susirgus estų vado gražuolei žmonai, jis kreipėsi į burtininkus (matyt, iš lietuvių), ir jie ją išgydė. Vadas leido jiems prašyti jo visko, ko panorėtų. Vienas iš burtininkų paprašė vado jo žmonos. Tasai leido, bet nepakėlęs įzeidimo paliko namus ir prisiekė jam atkeršyti. „Pagyvenęs kurį laiką Lietuvoje ir pramokęs visokių burtų bei kerų, įzeistasis vyras subūrė būrį plėšikų ir jais vedinas leidosi į savo šalį, tikėdamasis atkeršyti savo įzeidėjui. Pakeliui būrys plėšikų visur plėšė gyventojus ir degino kaimus. [...] Žinia apie besiantinančius plėšikus Valdijevė gyventojus pasiekė per vėlai”. Susirinkę troboje jie pradėjo burti iš avino kepenų ant kastuvo, kas jų laukia. Trisysk pamirkę avino kepenis vandeny jie paliko jas troboje ant stalo, patys pasislėpė netoliese apynyne, o kitus išsiuntė toliau į girią. Plėšikai atėjo jų vado įzeidėjo trobon, bet rado ją tuščią. Ant stalo pastebėjo kepenis, ir vienas iš plėšikų spėjo, kad žmonės paliko trobą prieš tris aušras iki jiems ateinant, tačiau kitas, atidesnis, pastebėjęs, kad kepenys pamirkytos trisysk, pasakė šeimininkus tebesant kažkur netoliese. Taip ir buvo. Plėšikai puolė į apynius, ten tūnojusius šeimininkus nužudė, trobas apiplėšė ir sudegino. „Taigi visi pagonys šioje vietovėje buvo išnaikinti”. Iš to, kas pasakyta, matyti, kad estų ir lietuvių santykiai buvo priešiški, kad ezoterinėmis žiniomis pranašesni buvo lietuviai ir kad sugebėjimą burti bei kerėti plėšikai įgijo būtent Lietuvoje. Vis dėlto lieka ne visai aišku, kas gi iš tikrųjų išnaikino pagonis. – Įdomu, kad vienoje Sumaišties laikų istorinėje dainoje Griška Otrepjevas *Похотел [...] жениться, / Не у себя-то он в каменной Москве – / Брал он, расстрига, в проклятой Литве, / [...] / Дочь Маринку Юрьеву, / Злу еретницу, безбожницу* „Užsimanė [...] vesti, / Ne savo gi akmeninėje Maskvoj – / Ėmė jis, atsimetėlis, prakeiktojoje Lietuvoje, / [...] / Jurgio dukrą Marina, / Piktą eretikę, bedievē” (daina „Griška Otrepjevas”, Народные исторические песни 1962, p. 142). Apie *lietuvos* / Lietuvos vaidmenį Sumaišties laikais kalbama ir to pat laikmečio dainoje „Michaila Skopiną”: *Как бы во сто двадцать седьмом году, / В седьмом году восьмой тысячи / А и деялось, учинилося: / Кругом сильна царства Московского / Литва облегла во все четыре стороны, / А и с нею сила – сорочина долгополая, / И те черкасы пятигорские, / Еще ли калмыки с татарами, / Со татарами, со башкирцами, / Уще чукуши с олюторами / [...] / А нельзя ни пройти, ни проехать / Ни конному, ни пешему, / Ни соколом вон вылетети / А из сильна царства Московского / И великого государства российского* „Antai šimtas dvidešimt septintais metais, / Septintais metais aštunto tūkstančio [t. y.

7127 m. = 1619, nors aprašomieji įvykiai liečia 1609 metus. – V. T.] / Kas dėjosi, atsitiko: / Galingąją Maskvos karalystę / Lietuva apgulė iš visų keturių pusių, / O su ja galybė – saracėnai ilgaskverniai, / Ir tie čerkasai nuo Piatigorsko, / Dargi kalmykai su totoriais, / Su totoriais, su baškirais, / Dar čukčiai su oliutoriais / [...] / Negalima nei praeiti, nei pravažiuoti, / Nei raiteliui, nei pėsčiajam, / Nei sakalu lauk išskristi / Iš galingosios Maskvos karalystės / Ir didžiosios Rusijos valstybės” (ten pat, p. 145; plg. „Pasakojimą apie kunigaikščio Michailo Vasiljevičiaus Skopino-Šuiskio mirtį”). Svarbu pažymėti, kad Sumaišties laikų tekstuose skirtumai tarp lietuvių ir lenkų ištisai neapčiuopiami, plg.: *Царь же Василей воинству своему повеле стати близ полков литовских на речи Ходыне* „Tuo tarpu caras Vasilėjus [Šuiskis – V. T.] savo kariaunai liepė stoti šalia lietuvių pulkų ties upe Chodyne” („Metraščių knyga”, priskiriama kunigaikščiui I. Katoryevui-Rostovskiui, 1626). *Полковницы же и воеводы Литовские земли и московские изменницы много о сем патриарху смертью претиша...* „Lietuvos žemių karvedžiai bei vaivados ir perėjūnai maskvėnai dėl to patriarchui mirtimi smarkiai grasino” (ten pat) ir pan.

Jausmai lietuviams (lenkams) buvo taip emociškai neigiami, kad patsai žodis *литва* vartotas ir kaip plūdimžodis, tarsi sekant senovės rusų formule, žinoma ankstyvuosiuose šaltiniuose, *литва поганая* „lietuva pagoniškoji, netikusioji” (variantai – *литва некрещеная* „lietuva nekrikštytoji”, *литва беззаконная* „lietuva neteisėtoji, nedoroji”), žr. СРНГ 17, 1981, p. 71; taip pat plg. plūdžiamąjį posakį *Ией, литовские люди, съели хрен на блюде* „Ei, lietuvos žmonės, suvalgėt krieną ant lėkštės” (СРНГ 17, 1981, p. 73) ir kt. Žodis *литва́* tarmėse reiškia plūdimąši, riejiamaši, matyt, susijusius su tautos charakteristika – *Уж раз пошла такая литва, то худо* „Kad jau užėjo tokia lietuva, tai prastai” (Pskovas). Ne tik negalima atmesti, kad neigiamai nuspalvintas etnosio pavadinimas *литва́* kalbinės sąmonės buvo siejamas su *литва́* ‘stiprus lietus, liūtis’, ‘neganda’ (*На дворе такая литва́ стоит, а ты за грибами идешь* „Lauke tokia liūtis, o tu eini grybauti”, Pskovas), bet galima netgi teigti, kad atitinkamose situacijose tarp šių dviejų žodžių nusistovi tvirtas ryšys. Tautą *литва́* ir liūtį *литва́* jungia dvi bendros charakteristikos – tiek vienas, tiek kitas užėina, ir užėina iš dangaus. Nėgana to, ir iš esmės abu šie žodžiai, vėliau suprantami kaip homonimai, turi vieną bendrą kilmės šaltinį – ide. **lei-t-* / **li-t-* ‘lieti’ su priesaga -*uv-*, plg. baltoslavų **leit-uv-* (lietuvių *Lietuva* kaip upės baseino, t. y. tam tikros su vandeniu susijusios erdvės, pavadinimas, davęs vardą ir tautai, ir visai jos gyvenamai žemei, arba ru. dial. *литва́* ‘stiprus lietus, liūtis’ iš veiksmazodžio *леть* ‘lieti’, plg. lie. *liėti, lietūs*). Šiuo atžvilgiu ru. *литва́* ‘lietuviai’ ir *литва́* ‘stiprus lietus, liūtis’ iš esmės išsaugo ir/arba atgauna buvusią tapatybę, tą patį bendrą šaltinį. Šio *lietuvos* „liejimosi” padarinys – visos erdvės užpildymas ir jos destrukūrizavimas.

Būtina pažymėti, kad Šiaurės Rusijos gyventojams *lietuva* – istorinė sąvoka, nors jos pėdsakai čia tebėra išlikę. Svarbiausia, kad kitados jos nebuvo (pirmapradžiai laikai), kažkada ji užėjo, kažkada praėjo – dingo, nors tas „kažkada“ galėjo būti visai neseniai, plg.: *литва прежде жила какая-то, маленькие люди, сто или двести годов, от отца еще слышала „anksčiau kažkokia lietuvų gyvenno, maži žmonės, šimtas ar du šimtai metų, dar iš tėvo girdėjau“* (Šenkurskas, vietovė Litvinovo [Березович 2000, 2]; įdomu tai, kad negalima atmesti galimybės šiuos žodžius ištarusįjį esant tikrų praeities lietuvių palikuonį). „Lietuvos laikais“, *когда литва шла „kai lietuvų ėjo“* (realiai – Sumaištis laikais ir gretimais laikotarpiais, XVII a. pradžioje, kai ginkluoti lietuvių būriai iš tikrųjų buvo dažnas svečias Šiaurės Rusijoje), gyventojams ji atrodė kaip baisi griauanti (regis, beprasmiškai) jėga – „svetimieji“, kurių geriau vengti, jei tik siekinys yra saugumas; vengti „svetimųjų“ tokioje situacijoje – gėris (apie „svetimumo“ kategoriją žr. Пеньковский 1989, p. 54–82). Dauguma pavyzdžių fiksuoja būtent tuos laikus, nors kada konkrečiai tai buvo, nenurodoma (pats tiksliausias laiko apibrėžimas – *литовское разорение „lietuviškas nuniokojimas“*, kur „lietuviškas“ gali reikšti ir lenkus), ir būtent tokias *lietuvių* upatybes bei darbus. Keletas pavyzdžių (žr. Маслинский 2000, p. 6–8) to, kas dėjosi, kuo visa tai baigėsi ir kas liko atmintyje bei praeities paminkluose: *Литва шла, какие-то все военные, ай кто? Я не знаю, кто литва. Народ какой-то шёл, не знаю я этого, это давно было „Lietuvų ėjo, kažkokie kariškiai, ar kas? Aš nežinau, kas ta lietuvų. Kažkokia tauta ėjo, nežinau aš to, senai tai buvo“*; – *Знаешь, рьяка Кунья, глубоководная такая рьяка. И не могли ничего сделать в эту... А наши, наши русские как вступили толпой такой – всех их потопили тут, литву эту [...] В рьяку загнали нашу [...] И потопили, что... такая глубина, и все равно этих людей много – и образовался... обрыли востровым „Žinai, upė Kunja, gili tokia upė. Ir negalėjo nieko padaryti per tą... O mūsų šie, mūsų rusai kaip stojo tokie būriai – visus juos paskandino čia, tą lietuvų [...] Mūsų upėn suvarė [...] Ir paskandino, kad... toks gilumas, bet vis tiek tų žmonių daug – ir pasidarė... apkasė sala“* (Торопско r.; panašaus epizodo būta iš tikrųjų, ir siejamas jis su Aleksandro Nevskio vardu); – *Проходила дальше туды, в Оксово; Они проходили, а потом даже в Дворщи, что ли, они дошедши были „Ėjo ten toliau, Oksovo link; Jie ėjo, o paskui net ligi Dvoriščų, ar ką, jie buvo nuėję“*; – *Литва-то шла, всё разграбляла. Пока не остановили. [А как её остановили?] Дак от Бог знает, как [...] В Новгороде-то там много окупывалось, отстаивали „Lietuvų tat ėjo, viską plėšdama. Kol nesustabdė. [O kaip ją sustabdė?] O Dievas žino, kaip [...] Novgorode tai ten daug apkasė, gynėsi“* (šie trys pavyzdžiai iš Jagailovo k., Mošensko r.); – *Где они шли? Они туды, на Звонец, туды и прокатили, на*

Тихвин... „Kur jie ėjo? Jie ten, Zvoneco link, ten ir nusiritu, Tichvino link...“ (Liubytinsko r.); – *Они как шли, не то что крутили, а как от куда вышли, так идут: попала деревня – там прибывают всех „Jie kai ėjo, ne tai kad būtų sukę, bet kai iš kur išeis, tai eina: pasitaikė kaimas – visus ten išmuša“* (Andreapolsko r.); – *Дак хулиганили, всё-всё на пути сметали. Литва, гряд... И вот выражение и сейчас есть: как литва, говорят, прошла. Ой, ой, ой! Что литва прошла! „Taip šėliojo, viską viską savo kelyje šlavė. Lietuvų, sako... Štai ir dabar yra posakis: tarsi lietuvų, sako, būtų praėjusi. Oi, oi, oi! Tarsi lietuvų būtų praėjusi!“* (Liubytinsko r.); – *Дак рассказывали, что литва шла, все крошила на пути „Taip pasakodavo, kad lietuvų ėjo, viską savo kelyje triuškinu“* (ten pat); – *А она и шла, вот всё на пути смятала, да, смятала всё на свете „O ji ir ėjo, viską savo kelyje šlavė, taigi, viską pasaulyje šlavė“* (Jagailovo k., Mošensko r.); – *В одном месте их там бьют, закапывают, дальше вот идут сюды „Vienoje vietoje juos ten muša, užkasa, toliau štai čia eina“* (ten pat); – *Дак вот на скамейку ребятишек, маленьких детей положат, а второй скамейкой прибывают по шее „Štai taip ant suoločio vaikus, visai mažus, paguldo, o kitu suoločiu per kaklą užmuša“* (ten pat); – *Кол заострять, в землю забьют, ребенка на этот кол наторнуть и пойдут дальше „Kuolą nusmailina, žemėn įkala, vaiką ant to kuolo pamauna ir eina toliau“* (ten pat); – *Литва тут проходила, так все вподряд сжигали там [...] И хоронили, и били... „Lietuvų čia ėjo, tai visus iš eilės degino ten [...] Ir laidojo, ir mušė...“* (Charmeničių k., Tichvino r.); – *...говорят, что тут литва проходила. А я не знаю, что за литва [...] что всё... ну лес, да всё сваливалось [А это люди были или что другое?] Да не знаю, дак [...] Может, и люди там были. Бог её знает. Ну, идет, что как... такой вроде ветра, ураган. И вот всё... только по одному месту так „...sako, kad čia lietuvų praėjo. O aš nežinau, kas per lietuvų [...] kas viską... na, miškas, o viskas virto [O tai buvo žmonės ar kas kita?] Nežinau aš, taigi [...] Gal ir žmonės ten buvo. Dievas ją žino. Na, eina, tarsi... toks lyg vėjas, viesulas. Ir štai viską... tik per vieną vietą taip“* (ten pat); – *...когда литва шла, они очень издевались над народом. Отберут у матери ребенка и возьмут на кол посадят его „...kai lietuvų ėjo, jie labai tyčiojosi iš liaudies. Atims iš motinos vaiką ir paims ant kuolo pasodins“* (Ozerovičių k., Tichvino r.); – *А разве сейчас нет литвы – в городах приходят, убивают... „O argi dabar nėra lietuvų – miestuose ateina, žudo...“* (B. Griadų k. Lokniansko r.); – *Ну, литва шла, убивали людей и таким, этим... скопкам зарывали „Na, lietuvų ėjo, žudė žmones ir tokiais, šitais... kauburiais užversdavo“* (Seržino k., Andreapolsko r.) ir pan. Bet ir *lietuvų* ne amžina, ne visuomet tas jos „niokojimas“ sėkmingas – tai prieš pelkę, kur galima nugrimzti, ir grįžta sau, tai žmonės iš baimės

rausia duobes, slepiasi po žeme („жальники“), o kartais ir savizudybės griebiasi: K. Maslinskis teisingai išvelgia čia sentikių sukilėlių savanoriškos mirties atspindžius. Įdomu ir kas kita – kai kuriuose padavimuose *lietuva*, lietuvių kariuomenė pradingsta (paprastai vandenyje) arba, apakusi ar pamišusi, netgi susinaikina (paralėlė – „kompensacija“ ką tik paminėtam *lietuvos* persekiojamų žmonių savizudybės motyvui).

Kai realios kovos su *lietuva* galimybės pasirodė bevaisės, liko vienintelė viltis – stebuklas. Apie vieną iš tokių pavyzdžių galima sužinoti tekste, saugomame Rusijos geografų draugijos (ВГО) archyve, XXXVIII, 13, lapai 15–16 (С. Полетаев. Этнографические сведения о жителях Гжатского уезда 1854 г.). Susietas šis stebuklas su „lietuvišku nuniokojimu“: *Чудо было за речкою Гжатью; при селе Неблужье, Субботниках тож, жила баба, а у ней было два сына, один жил с ней, другой же в Буй-городе, и обои богатыри. Когда же находила литва, а сын малый бабин выпил четвертку вина и крепко заснул. Когда совсем надвигала литовская туча, то matka стала его будить и никак не добудилась; когда ж горько заплакала и слеза ее упала ему на щеку, тогда он вскочил и сказал ей: «Ах, матушка, ты сожгла меня». А она ж ему ответила: «Ну, сынок! Смотри-ка, вить мы все погорели». Тогда он встал и увидел рать силу великую, перескочил чересь речку и выхватил у попова двора дубовую вереву и пошел с нею навстречу и положил силы много, а как другой брат к нему подлетел, то они перекосили и сметы нет „Stebuklas įvyko už Gžatės upelio; Nebliužjevo kaime, Subotnikuose irgi, gyveno boba ir turėjo du sūnus, vienas gyveno su ja, o kitas Bujaus mieste, ir abu didvyriai. Kai užėjo lietuvai, o jaunėlis bobos sūnus buvo išgėręs kvortą vyno ir kietai įmigęs. Kai jau visai užtraukė lietuviškas debesis, tai motinėlė ėmė jį žadinti ir niekaip neprisižadino; o kai graudžiai pravirko, ir jos ašara nukrito jam ant skruosto, tada jis pašoko ir tarė jai: ‘Ak, motinėl, tu mane sudeginai’. O ši jam atsakė: ‘Na, sūneli! Pažvelk, juk mes visi sudegė’. Tada jis pakilo ir išvydo didžiulę galybę raitelių, peršoko per upelį, pastvėrė ažuolinį popo vartų šulą ir išėjo su juo priešais, ir paklojo daug tos galybės, o kitam broliui atlėkus, jie nušienavo be skaičiaus” (žr. Соколова 1970, p. 38, 39).*

Nesunku pastebėti, kad daugeliu detalių ištarmės ir juolab padavimai apie *lietuva* Rusijos šiaurėje mena būtent XVII a. pradžią, Sumaišties laikus, kai šios žemės iš tikrųjų buvo atviros svetimšalių ginkluotų būrių įsiveržimams ir jų neretai žiauriai savivalei. Juose dalyvavo lenkų būriai (*паны*, iš le. *pan* ‘ponas’), plg. Ivano Susanino ir jo žūties istoriją, gausią tokių toponimų kaip *Панова Гора* „Panų kalnas“, *Панов Бор* „Panų šilas“, *Панской Стан* „Panų stovykla“, *Панское*, *Паница* ir kt. (žr. Березович 2000), nė nekalbant apie tokius toponimus, patvirtinančius lietuviško toponimų sluoksnio šiose vietose realumą, kaip

Ягайлово (Jagailovo), *Локня* (Loknia), *Литвиново* (Litvinovo), *Гжать* (Gžatė) bei kt. ir apskritai apie vandenvardžių baltizmus Šiaurės Vakarų Rusijoje (Топоров 1995, p. 13–40), plg. baltizmus Volgos aukštupyje (Топоров 1991, p. 47–62). Juoba kad lenkus Sumaišties laikais neretai vadino lietuviais, *lietuva* (netgi šaltiniuose, pranešančiuose apie to meto įvykius Maskvoje), o *lietuva* ir *panai* kartais apibūdinami bendrais bruožais ir netgi motyvais, nors *panai* ir nebuvo tokie baisūs kaip *lietuva*: jie priklausė istorijai, ir atmintis apie pergalę prieš juos liaudyje tebebuvo gyva (plg. *паны жили у нас, они были неграмотные и темные, здесь их сразили „panai pas mus gyveno, jie buvo neraštingi ir tamsūs, čia juos nukovė”* [Vašk. r., Vollogdos sr.]; – *Ляхи – это шляхта. Они сюда зашли и тут, видимо, погибли „Lenkai – tai šlėkta. Jie čia užėjo ir čia, matyt, galą gavo”* [Verchnetoemsko r., Archangelsko sr.]; – *там панов разбили да утопили „ten panus sumušė ir nuskandino”* [Kargop. r., Archangelsko sr.] ir pan.). Tačiau padavimų apie *lietuva* siejimas su Sumaišties laikais (Памятники 1909; Платонов 1913), kur *lietuva* blogiau už *panus*, – vėlyviausias, bet anaipol ne pirmas. Lietuva geriau ir anksčiau už *panus* pažino šiaurines Rusijos žemes (aukščiau apibrėžta prasme). Metraščiai, pirmiausia Novgorodo, dažnai praneša apie Lietuvos žygius į Novgorodą, Šelonę, Торопца, Бежица, Seligera, Liubna, Moreva, Tverę, Pereslavlį, Kliną ir t. t. (1210, 1217, 1222, 1223, 1225, 1229, 1234, 1245, 1285 m. ir t. t.). Negana to, pakankamai anksti susidarė tam tikras Lietuvos aprašymo šablonas – *Тое же зимы воеваша Литва Новгородскую волость... Ярославъ... побѣха на нь... побѣгоша погании „Тą pačią žiemą Lietuva puolė Novgorodo valsčių... Jaroslavas... išjojo prieš ją... pagonys pasileido bėgti”* (1225 m.); – *оубень быст^ѣ Михаило Ярославичъ от поганья Литвы „Pagonys lietuviai užmušė Michailą Jaroslavičių”* (1248 m.); – *...идоша на безбожную Литву, и тако грѣхъ ради нашихъ безбожными погаными побѣжени быша „...ėjo prieš bedieų Lietuvą, ir taip už nuodėmes mūsiškiai bedievių pagonių buvo priversti bėgti”* (1237 m.); – *...а Литвы множество иссѣкоша..., а иная погань в рѣцѣ истопоши „...o Lietuvos gausybę iškapojo..., o kiti pagonys upėje nuskendo”* (1372 m.) ir t. t. Ir grožinės literatūros tekstai nepamiršta pademonstruoti savo pranašumą prieš Lietuvą. „Sakmės apie Rusios žemės pražūtį” autorius prisimena laimingus, reikia manyti, laikus, kai *Литва из болота на свѣтъ не выникываху „Lietuva iš pelkių pasaulin neišlįsdavo”*. Panašiai pasisako ir „Sakmės apie Igorio pulką” autorius – *...и многы страны Хынове, Литва, Ятвязи [...] сулицѣ своѣ повѣргоша, а главы своѣ поклониша подѣ тыѣ мечѣ харалужныхъ „...ir daugelis šalių, Hunai, Lietuva, Jotvingiai [...] sudėjo savo ietis, o galvas savo nulenė po plieno kalavijais”* ir – kiek toliau – *и Двина болотѣмъ течетъ онымъ грознымъ Полочаномъ подѣ кликъмъ поганыхъ „ir Dauguva pelkėmis teka tiems grėsmingiems polovcams pro pagonių*

rėksmus”. Panašūs akcentai ir „Aleksandro Nevskio gyvenime”: *В то же время умножися языка Литовьскаго и начаша пакостити волости Александрове. Онъ же, выѣздя, и избиваше я. Единою ключися ему выѣхати, и побѣди 7 ратий единѣмъ выѣздомъ* „Tuo metu pagausėjo lietuvių, ir pradėjo siaubti Aleksandro valsčius. Jisai, išjojęs, išmušė juos. Vienąsyk teko jam išjoti, ir nugalėjo 7 pulkus vienu išjojimu” (kone kaip *одним махом семерых убивахом „vienu smūgiu septynis užmušu”*)... su išvada – *И начаша оттолѣ блюстися имени его „Ir ėmė nuo to laiko jo vardą gerbti”*. Šis „pagoniškos” ir „bedievės” Lietuvos įvaizdis (apie tai, kad ji karinga, narsi ir žiauri, rašyti vengė, nes tos pačios savybės buvo priskiriamos ir sau, plg. žiaurų Aleksandro Nevskio susidorojimą su lietuviais: *множество князей их изби, а овѣхъ рукама изыма; слугы же его, ругающеса, вязахуть ихъ къ хвостом коней своих...* „daugybę jų kunigaikščių užmušė, o kitus rankomis paėmė; o tarnai jo keikdamiesi rišo juos prie savo žirgų uodegų...”), nelaimei, tapo įsisavintas ir neapsiėjo be pasekmių paskesniai „rusiškam” lietuvo įvaizdžiui.

Šie pavyzdžiai (o ir nemažai kitų) liudija, kad ir gerokai prieš Sumaišties laikus (6–7 amžiais anksčiau) šiaurinių „Rusijos” žemių gyventojai žinojo apie *lietuva* ir vienaip ar kitaip su ja susidurdavo, ir susidarė savo sąmonėje bei savo sieloje šios *lietuvos* įvaizdį. Vienas iš būdingų šio įvaizdžio bruožų buvo įsitikinimas, kad *lietuva* neišvengiama, visuomet buvo ir bus baisi grėsmė, žiauri griaunamoji jėga ir netgi kad ji jau buvo „prieš visa ką”, kad ji – stichija, kone pačios gamtos grėsminga apraiška, ir kad galų gale daug kas gamtoje, landšafte, pačioje žemėje mena šios *lietuvos* veiklą. Jos įvaizdį palaiko ne tik padavimai, ištarmės, pati kalba, bet ir „daiktinė” atmintis – varpinės, paprastai apleistos ir apgrivusios, kuriose kartais pasitaiko įrašų apie mūšius su *lietuva*, apie jos padarytus sugriovimus, apie rusų karių, žuvusių šiuose mūšiuose; neretai sutinkamos cerkvės su griovimo pėdsakais suteikia dingstį manyti, jot tai *lietuvos* darbas (plg. *И вот когда литва проходила, она, как тут проходила, и эту церкву, уж они эти кресты эти все снимали „Ir štai kai lietuva ėjo, ji, kai šičia ėjo, ir šitą cerkvę, tai jie šituos visus kryžius nuiminėjo”* [Gornicų k., Mošensko r.]). Ypatinga liudijimų apie lietuvius klasė – jų kapavietės, kalvų, pylimų, pilkapių pavidalo, vietos gyventojų, tiek rusų, tiek ir vepsų, laikomos *lietuvos* arba jų pačių protėvių kapais. Esama žinių (Маслинский 2000, p. 6), kad Novgorodo srities Chvojnensko rajone visi kaimai esą ne savo vietoje, o maždaug per varstą nuo senosios, kur jie buvo sugriauti *lietuvos* („Manoma, kad kiekvienas rajono kaimas yra šalia ‘žalniko’, suvokiamo kaip protėvių kapas”; pats žodis *жалъник* – senovinė palaidojimo vieta, paprastai esanti aukštumoje ir apaugusi medžiais, mišku [СРНГ 9, 1972, p. 68; plg. *жалъ* ‘duobė, kur sudedami keliuose aptikti palaikai, bendras kapas, kapų kauburys, kapinės; vargas, širdgėla; gailės, pasigailėjimas, užuojauta’], – etimologiškai yra susijęs su lie. *gėlà* : *gėlti, gėlinti* ‘daryti gė-

lą’, galbūt ir *gėl̃nyti* ‘pliekti, mušti, kirsti, kapoti’, plg. lie. *kāpas, kapaī*). Galiausiai trečioji liudijimų apie *lietuva* (arba apie protėvius, pirmuosius šių vietų gyventojus) kategorija – tai didžiuliai kaulai, aptinkami praraustuose pilkapiuose („lietuvos kapuose”) arba „mūšių su *lietuva* laukuose”, dažniausiai Tverės srities vakarinėse dalyse (Маслинский 2000, p. 6), plg.: *А сейчас горы разрываютъ, которые где, вот эти сопки, такие крутые, как дом, кости находят, большие которые кости „O nūnai kalnus išrausia, kur kokius, šituos va kauburys, stačius kaip namas, kaulų randa, tokių didelių kaulų”* (Serežino k., Andreapolsko r.). Tas pats rinkėjas ir tyrinėtojas nurodo, kad palikti „pėdsakai”, kaip vietos landšafto upatybės, – pats populiariausias siužetų apie *lietuva* motyvas, plg.: *И вот у нас ейные остались памятники [...] кладбища остались „Ir štai mūsųose pasiliko jų paminklai [...] kapinės pasiliko”* (Anisimichos k., Liubytinsko r.). Šiame kontekste esama pagrindo kalbėti apie su *lietuva* susijusius tiek gamtinio, tiek kultūrinio landšafto pasikeitimus. Neabejotina, kad vietinių gyventojų sąmonė – tiek senais laikais, tiek iki šiol – yra linkusi tokius žymėtus akmenis suvokti kaip ritualinius objektus, ypač kai ribotoje erdvėje susisieja akmuo, vienu ar kitu atžvilgiu iš kitų išsiskiriantis medis ir vandens šaltinis – versmė, upokšnis, upė, ežerėlis, liūgas, užutekis ir pan.

Juoba reikia paminėti dar vieną gana svarbų šaltinį apie Šiaurės Rusijos *lietuva* – būtent bylinas, išlikusias Rusijos šiaurėje ir pasižyminčias daugiau ar mažiau apibrėžtu chronotopu. Bylinose ne tik neretai pavartojamas žodis *литва* bei jo vediniai (be to, neretai diagnostiškai svarbiuose kontekstuose, plg.: *Ты скажи-тко, поляница, мни, проведай-ко, / Ты коей земли да литвы „Pasakyk tad, polianaite, man, duok žinią, / Iš kokios tu žemės, iš kokios gi lietuvos”* [Гильферд.]; – *Тут лежал-ле, Соловей да Будимирович, / Он лежал-ле, бежал да за синѣ море, / Он во ту-же во землю да во Литовскую, / Ко тому-же королю земли Литовской, / Кабы свататься на Яннушке Пуятяишны „Čia gulėjo Solovėjus Budimirovičius, / Gulėjęs lėkė už marių mėlynųjų, / Į tą antai Lietuvos žemę, / Pas tą karalių Lietuvos / Januš-kai Putiatišnai pirštis”* [Печорск. был. Ончуков, Nr. 8: „Соловей Будимирович]; – *А поедешь ты во силу, прокляту Литву, / А поедешь ты по силы проклятой Литвы „Ogi eisi tu į Lietuvą prakeiktą, prieš josios galybę, / Ogi pereisi tu per galybę prakeiktos Lietuvos”* [ten pat, Nr. 72: „Потап Артамонович”] ir kt.), bet pasitaiko ir ištisi motyvai, ištisi siužetai, susiję su *lietuvos* tema. Nors bylinose esama kai kurių vėlyvų sluoksnių pėdsakų, menančių Sumaišties laikus, XVII a. pradžią, bet visumoje rusų bylinų *lietuva* charakterizuoja kitas chronotopas – tiek ankstesni laikai, tiek, matyt, pietesnis arealas, nors bylinų *lietuva*, pirma, vis dėlto įsisavinta kaip šiaurinė ir, antra, kaip agresyvi, tačiau nugalima, arba pralaiminti, jėga.

Labiausiai paplitęs siužetas aptinkamas bylinose, paprastai ir vadinamose *Наезд литовцев* „Lietuvių antpuolis“ (plg. Рыбн. I, Nr. 164; II, Nr. 114 [priduriant pavadinime – на Москву „ant Maskvos“], Nr. 152, Nr. 164; IV, Nr. 17; Гильферд. I, Nr. 12, Nr. 42, Nr. 61, Nr. 71 ir kt.). Betgi tą patį siužetą atkuria ir ištisa eilė bylinų su kitu pavadinimu – *Два брата, два витника* „Du broliai, du vytnikai [žr. toliau]“ (Рыбн. II, Nr. 37), *Димитрий Бранской и племянники короля Лимбала* „Dimitrijus Bronskojus ir karaliaus Limbalo sūnėnai“ (Печорск. был. Ончуков, Nr. 37), *Про короля литовского* „Apie Lietuvos karalių“ (Пудож. Был., Nr. 24), *О Никите Романове* „Apie Nikitą Romanovą“ (Пудож. Был., Nr. 43) ir kitos, pasižymincios daugiau ar mažiau esmingomis siužeto variacijomis. Pagrindiniai siužeto mazgai šio tipo bylinose išsiriškioja tokiu būdu. Pas lietuvių karalių atvyksta du sūnėnai. Iškeliama puota, visi geria, linksmynasi, tik sūnėnai nedalyvauja bendrame pasilinksmime. Karalius jų klausia priežasties. *Мы хотим ехать на святую Русь / [...] на почетный пир* „Mes norime žygiuoti ant šventos Rusios / [...] į garbingą puotą“. Dėdė karalius: *Ах кто не [ни?] ездил на святую Русь. / А счастлив со России не выезжал* „Ak, kas [tik?] nežygiavo ant šventos Rusios. / O laimingas iš Rusijos neišėjo“, ir pataria sūnėnams vykti, ir pataria „lauko“ ieškoti, kur „gilūs rūšiai“, o juose auksas paslėptas. Pasakytą – padaryta. Tačiau sugrįžę pas karalių sūnėnai pakartoja norį žygiuoti šventosion Rusion. Vos atžygiavę Rusion, jau pirmajame kaime *Они ели пили да ѿ пограбили, / Велико село да огню придали* „Valgė gėrė ir prisiplėšė, / Didį kaimą ugnimi paleido“. Taip pat jie pasielgė ir antrame, ir trečiame kaime, iš kurių kiekvienas buvo didesnis už kitą (3 – 6 – 9 cerkvės). Apie tai, kas įvyko, – kad užpuolė lietuvių karaliaus sūnėnai ir *Увезли они Настасью Митриевну / А с трехмесячным младенчиком* „Išsivežė jie Nastasją Mitrijevną / Ogi su trijų mėnesių kūdikėliu“, – pranešama rusų kunigaikščiui arba carui. Kunigaikštis arba caras vyksta prie Smorodinos upės, paėiliui meta tris burtus, ir trečiasis lemia žygį *во чисто поле* „į tyrus laukus“. Po keleto kunigaikščio arba caro magiškų pasivertimų motiną su kūdikėliu pavyksta išgelbėti. Lietuvių karaliaus sūnėnai sučiumpami – *...руки, ноги им повыламали, / Посадили их да на лошадушки / А отправили их в землю-ту Литовскую* „rankas kojias jiems išlaužė, / Pasodino ant žirgelių / Ir Lietuvos žemėn išsiuntė“, ir tada jie prisiekė – *Не дай Бог да не дай господи / А бывать больше на святой Руси, / Нам да нашим детям, нашим внуцатам* „Neduok Dieve, neduok Viešpatie / Daugiau būti šventojoje Rusioje / Nei mums, nei mūsų vaikams, mūsų vaikaičiams“. Taip lietuvių karaliaus sūnėnai savo kailiu patyrė jo patarimą „nežygiuoti ant šventos Rusios“ buvus teisingą. Ši bylina – apie savotišką rusų revanšą už „lietuvišką nuniokojimą“, nors tikroje istorijoje „revanšo“ jau būta prieš tuos įvykius, be kurių pati revanšo sąvoka darosi beprasmiška (tam tikru mastu šią iš-

vadą patvirtina ir pasitaikanti kai kuriuose nagrinėjamo siužeto tekstuose simetrija, plg.: Lietuvos karalius bei jo nevykėliai sūnėnai ir rusų kunigaikštis [arba caras] – dėdė ir lietuvių pagrobtas „kūdikėlis“, numanomas sūnėnas, plg. Гильферд I, Nr. 42).

Šio siužeto bylinos įdomios savo realijomis, susijusiomis visų pirma su toponomastikos sfera. Lietuvių karaliaus vardas (išskyrus tuos atvejus, kai jis bevardis) minimas variantais *Цимбал* (Cimbalas), *Чимбал* (Čimbalas), *Чумбал* (Čumbalas), *Чембал* (Čembalas), *Чолпан* (Čolpanas) (kartais kalbama ir apie „karalių Palietuvi“ – *короле да Политовском*). Pastarasis variantas (Čolpanas), matyt, yra susijęs su rusų dial. žodžiu *челман*, žyminčiu tiek kapinių kalvą, tiek ir kvailį, keistulį (Фасмер IV, p. 329); be to, antroji žodžio dalis galėjo sietis ir su „panais“, t. y. su tuo lenkų-lietuvių sluoksniu, kurį mena ir Šiaurės Rusijos toponimai su elementu *Пан-* (žr. aukščiau); pirmoji žodžio dalis remiasi šaknimi **kel-*, žyminčia pakėlimo-iškilimo idėją („pasikėlęs ponas“), plg. lie. *kėlti* šalia *kálnas*, la. *celt(ies)* : *kalns* ir *pan*. Lietuvių karaliaus vardo variantas *Cimbalas* gali būti aiškinamas dvejai – arba nuo muzikos instrumento pavadinimo *cimbóla*, iš vo. *Zimbel* (plg. le. *cimbal*/y/, bru. *цымбалы*), kurio ryšys su lietuvių karaliaus iškelto „garbingos puotos“ atmosfera visai natūralus, arba ryšium su veiksmažodžiu *cimbaluoti*, *cimbinėti*, *cimbinti* ‘be reikalo vaikščioti’, ‘lėtai eiti, vilktis’. Abiem atvejais žodžio „lietuviška“ dominantė pakankamai akivaizdi (priešingai ryšiui su lie. *čimbyti* ‘verkėti’). Lietuvių karaliaus abiejų sūnėnų vardas vienas ir tas pats – *Ливики* (Livikai), *два Ливика* (du Livikai), kas duoda šokią tokį pagrindą išvelgti juose dvyinių porą. Kiti šių brolių kunigaikščių, karaliaus Jogailos (apie 1350–1434) giminaičių, vardo variantai – *Витвики* (Vytvikai), *Витвичики* (Vytvikėliai), *Витвицы* (Vytvyčiai), *Витники* (Vytnikai), kartais laikomi apeliatyvais (*витники-совитники* ir pan.). Esama nuomonės, kad *Ливики* – iš s. ru. *литвяк* ‘lietuvis’, plg. „Aleksandro Nevskio gyvenimą“, 83, XVI a. nuorašą (žr. Фасмер II, p. 494); šiuo atžvilgiu charakteringas derinys – *Два Ливика, да литовских* „Du Livikai lietuviai“ (Гильферд. I, Nr. 42); tačiau toks iškreiptas žodžio, menančio *lietuva*, kuri ir yra pagrindinė bylinos tema, supaprastinimas atrodo įtartina, taigi įtikimesnis ryšys su *livikais*, kalbėjusiais vienu iš karelių kalbos dialektų, gyvavusiu šiaurės rytų Paladogy (plg. vepsų *liviköt*). Lietuviškos temos ryšys su Karelija neatitiktinis: bylinose lietuviai rengia žygius ir į Kareliją (*Поезжайте-тко [...] / А во ту Карелушку проклятую, / [...] / Розорите всю Корелу там проклятую* „Žygiuokit tad [...] į tą Kareliją prakeiktąją, / [...] / Nuniokokit ten visą Kareliją prakeiktąją“, Гильферд. I, Nr. 12, plg. Рыбн. II, Nr. 114 ir kt.). Sūnėnų įvardijimas vytvikais, vytnikais ir pan. tai lieka neaiškus. Andai buvo išsakytą nuomonė apie jų ryšį su Vytauto vardu (žr. Соболевский ЖСтар. 1, Nr. 1, 19; РФБ 23, 312); remiantis ta pačia logika, žodį *витник* galima būtų susieti ir su kito lietuvių

kunigaikščio – vyresniojo Gedimino brolio Vytenio vardu; ši brolių pora nežinomo dėdės atžvilgiu, žinoma, irgi buvo sūnėnai, nors apskritai klausimas lieka neaiškus [atsižvelgiant į virsmo *š > u* refleksus, galima būtų kalbėti apie brolių (sūnėnų) apibūdinimą atžalomis, šakomis (*вѣтвь*), plg. dial. *ветвица, витвица* ‘šakelė, atšakėlė’ (СРНГ 4, 191, p. 299), turint omeny tokias semantines šaką žyminčių žodžių motyvuotes kaip „dvejybė“, plg. vo. *Zweig*, a. *twig* ‘šaka’ ir pan.; du sūnėnai kaip tik ir sudaro tokią porą – dvejybę].

Ryšium su Lietuva ir jos karaliumi bylinose tekalbama apie tridienę „puotelę“ (*пурованьшцо*), tuo tarpu apie Rusiją ir Maskvą pasakoma kur kas daugiau – ir apie erdvę, ir apie laiką, ir apie veikiančius asmenis. Vien jau bylina „Lietuvių antpuolis ant Makvos“ (Рыбн. II, Nr. 114) duoda pagrindo manyti, kad jos istoriniu pagrindu tapo XIV a. trečiojo ketvirčio, taigi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščio Algirdo valdymo laikų, įvykiai. Būtent jis su kariuomene dusyk stovėjo prie Maskvos sienų, 1372 m. eilinį kartą ėjo ant jos, bet buvo priverstas sugrįžti. Vadinas, bylina žvelgia praeitin kone pustrėčio šimto metų giliau už Sumaišties laikus. Kitos šio tipo bylinos kai kuriomis savo detalėmis mena ir vėlesnius laikus, žr. toliau.

Kur kas detaliau išdirbta ir toji reikšminga „rusų“ erdvės dalis, kuriai tenka „lietuvių užėjimai“ ir „lietuviškas nuniokojimas“. Susidomėjimą kelia ir šios erdvės etnolingvistinis užpildymas, ir stebinantis jos pralaidumas. Pagrindiniai šioje erdvėje sutinkami elementai – lietuviai, rusai, totoriai. Pirmieji, lietuvių karaliaus dviejų sūnėnų ir, matyt, jų draugovės (juoba kad minima ir „lietuvių kariuomenė“, Пудож. был., Nr. 43) asmenyse, atlieka stulbinančiai plačią ekspansiją – į šiaurės rytus (Karelija), į rytus (Rusia), į pietryčius (Aukso Orda) ir toliau ta pačia kryptimi iki pat Indijos (*Индия-Индюшка*), o paskui, apleisti sėkmės ir nubausti, jie grįžta tuo pačiu keliu atgal – nuo Indijos iki Lietuvos (Гильферд. I, Nr. 12). Šioje erdvėje Aukso Orda ir totoriai užima ypatingą vietą. Panašu, kad jie ir Maskva lietuvių sūnėnų kėsluose kažkaip susiję. Žygio tikslas nesuk pažymimas junginiu *каменная Москва да Золотая Орда* „akmeninė Maskva ir Aukso Orda“. Lietuvių dėdė-karalius nepataria sūnėnams ten žygiuoti, remdamasis savo ankstesne nesėkminga patirtimi, ir siūlo jiems kitus tikslus – Kareliją, Indiją. Sūnėnai sutiko su šiais naujais orientyrais, bet nuo žygio į Maskvą ir Aukso Ordą neatsisakė. Tačiau įdomiausia tai, kad patys lietuvių sūnėnai sutapatinami – ir ne kartą – su totoriais, kaip kad sūnėnų sąmonėje Maskva susilieja su Aukso Orda. Žinoma, tapatinimas su totoriais gali kilti iš bendro totorių ir lietuvių „kenkėjiškumo“, ir vis dėlto tai faktas – *Два тых любимых племяничка, / Два тых поганых татарина* „Tiedu mylimi sūnėnai, / Tiedu pagonys totoriai“ (Гильферд. I, Nr. 12). Ir toliau, įvykdę savo pirmąjį tikslą, lietuvių sūnėnai atėjo *ко кресту да Леванидову, / Стали тут татара опочив держать* [...]:

А поедем-ка мы братцы в каменнэ Москву, / Каменнэ Москву да Золоту Орду „prie kryžiaus Leonido / Sustojo totoriai nakvynės [...]: Žygiuokime, broližiai, ant akmeninės Maskvos, / ant Maskvos ir Aukso Ordos“, ką jie ir padarė – *Розорили тут они да каменнэ Москву, / Каменнэ Москву да Золоту Орду* „Nuniokojo čia jie akmeninę Maskvą, / Akmeninę Maskvą ir Aukso Ordą“. Žodžiu, „lietuvių“ totoriai sutriuškino „Maskvos“ totorius.

Dėmesį patraukia du dalykai, susiję su „rusiška“ bylinų erdve, – upė Smorodina ir pačios Maskvos (kitais atvejais ir „Pamaskvio“) erdvė. Smorodina (iš baltoslavų **smard-*, plg. lie. *Smařd-upis, Smirdėlė, Smárdonė* ir kt.; la. *Smarda, Smarde, Smardupite, Smirda, Smirdupite* ir kt.; pr. *Smorde, Smordin*, tiksliausiai atitinkanti ru. *Смородина < *Smord-in-*; Dnepro baseino *Смородинка*, plg. kaimynystėje *Вонючка* [pažodžiui būtent ‘Smirdelė, Smardė’]; Ukrainoje *Смородинка*, Slučios baseine, *Смородина*) – tai lietuvių ir rusų erdvių riba, sava ir vienam, ir kitam etnosui; ji pralaidi, bet ir pavojinga: ji turi savų paslapčių, kurias galima nuspėti apeigomis, metant jon „burtus“. Rusų kunigaikštis Romanas Mitrijevičius *Приходил он ко реке ко Смородины, / Сам говорил таково слово: / «Ай же вы, дружинишка хоробрая! / Делайте дело повеленное, / Режьте жеребья липовы, / Кидайте на реку на Смородину, / Всяк на своем жеребье подписывай»* „Atėjo prie upės prie Smorodinos, / Pats tarė tokius tai žodžius: / ‘Nagi jūs, draugovė narsioji! / Darykite, kaip liepiu, – / Pjaukite burtus liepinius, / Meskite upėn Smorodinon, / Kiekvienas ant savo burto pasirašykite’“ (Рыбн. II, Nr. 152). Trečiasis burtas krito kautynių su lietuviais naudai, ir nuo tada prasideda kunigaikščio magiški pasivertimai (pilku vilku, šermuonėliu, juodvarniu), lėmę rusų pajėgoms pergalę. Dėl Smorodinos plg. ten pat, Nr. 164; Гильферд. I, Nr. 42, Nr. 61 ir kt. Tačiau svarbiausia – tai, kad upė Maskva, pagal tekstų duomenis, liaudyje vadinta Smorodina, ir dar XVIII a. pirmojoje pusėje, Trediakovskio liudijumu, šis pavadinimas maskviečių buvo vartojamas. Šiuo atžvilgiu upė Smorodina-Maskva (prasidėjusi tuomet kaip tik ant ribos tarp lietuvių ir maskvėnų, „už Možajo“, kiek ryčiau Gžatsko (plg. *Гжатъ < *Gǫž-at-ĭ-* greta lie. *Guž-upėlis, Guž-uprys, Gužų ežeras, Gužai*, plg. lie. *gužas* ‘gandras’ ir pan.) tampa svarbiu erdviniu indeksu senų lietuvių ir rusų susidūrimų temai. Kitu tokiu indeksu bylinose yra ne kartą minima Berezina – kaip dar viena, šįsyk vakaresnė, riba, ties kuria sueina lietuvių ir rusų pajėgos. Maskvos kunigaikštis Romanas Dmitrijevičius *Прилетал к рубежу ко Московскому: / Стоит там литва поганая, / [...] / Обернулся он серым волком, / Добрых коней по чисту полю порозгонял, / [...] / А иных вогнал в реку во Березину* „Atlėkė prie Maskvos ribos: / Stovi ten pagonių Lietuva, / [...] / Pasivertė pilku vilku, / Šaunius žirgus po tyrą lauką išvaikė, / [...] / O kitus į upę Bereziną

suvare” (Рыбн. II, Nr. 135). Šiame kontekste Berezina pasirodo kaip savotiškas Smorodinos pakaitalas.

Maskvietiškos realijos apie lietuvių antpuolius (tarp jų ir ant pačios Maskvos) atrodo visai įtikinamos, „nebyliniškai” įtikinamos, kai vardija toponimus, menančius tiek pačią Maskvą, tiek toponimus į šiaurę nuo Maskvos („Jaroslavsko”, „Pereslavsko”), kartais, netgi dažniausiai, inkorporuojamus į būtent „Maskvos” erdvę. Tai pačios Maskvos erdvė, jos dalys ir / arba kryptys iš vidaus šalin, vedančios galų gale į kur kas senesnius miestus nei Jurijaus Dolgorukio Maskva, kurie tarsi tik ir daro Maskvą centru (situacija akivaizdžiai ne pirminė). Esminga, kad šie miestai (Jaroslavlis, Pereslav-as/-lis) esti šiauriau Maskvos, Šiaurės Rusijos areale, ir būtent ankstyvoji Maskva į juos orientavosi, o ne atvirkiščiai. Tipiškas ankstyvosios Maskvos klišė – *Розорили тут они да каменну Москву, / [...] / Первое они тут село Ярославское, / Другое тут село Переславское, / Третье-то село Косы-Улицы* „Nuniokojo jie čia akmeninę Maskvą, / [...] / Pirmąjį jie šičia Jaroslavsko kaimą, / Antrą šičia Pereslavsko kaimą, / Trečiąjį gi Įkypųjį Gatvių kaimą” arba *Наехала Литва поганья / От Цимбала короля Литовскаго / [...] / Пожгли твои четыре села что ни лучших: / Первое село Славское, / А друго село Переславское, / Третье село Карачаево, / А четверто село что ни лучшее, Косулицы* „Užpuolė pagonių Lietuva / Nuo lietuvių karaliaus Cimbalo / [...] / Sudegino tavo keturis kaimus pačius geriausius: / Pirmas kaimas – Slavskas, / Antras kaimas – Pereslavskas, / Trečias kaimas – Karačajevas, / O ketvirtas kaimas, pats geriausias, – Kosulica” (Гильферд. I, Nr. 135). Variantas prie Karačajevo – *Ехали ко второму селу Карачарову „Выко[me] антро каймо – Караčарово линк”* (Астахова II, Nr. 24) ir kt. Pastarajame tekste – dar vienas maskvietiškas pavadinimas: *И ехали оне ко третьему селу ко Красному „Ir ėjo jie [lietuviai – V. T.] trečio kaimo link, Raudonojo / Gražiojo link”* – su tęsiniu: *И было в том селе девять церквей, / Те они церкви огнем сожгли, / Черных мужичков повырбили* „Ir buvo tame kaime devynios cerkvės, / Jie tas cerkves ugnimi sudegino, / Prasčiokus žmogelius iškapojo”. Išvardijamų Maskvos kaimų kontekste pasirodo dar viena esminga realija: *А на той было на горочки на Вишвыи / Старыи Никитушка Романович / А проведат тут же он победушку... „O ant tos kalvelės Všivos / Senasis Nikituška Romanovičius / Apie pergalytę sužinojo...”* (Гильферд I, Nr. 12). *Горочки Вишвыи*, žinoma, mena vietovardį *Вишвая горка* [„Utelėtoji kalva”], vartotą dar XX a. ir kilusį iš baltoslaiviško usnies, dagio pavadinimo (plg. s. ru. *ушь*, lie. *usnīs*, la. *usne*, *usna/s/* ir pan.; **us-* > **vьš-* > *вишвыи*; tiek usnies, tiek utelės pavadinimų semantinė motyvacija – ide. **us-* ‘deginti’, žr. Pokorny I, s.v.). Taip pat ir bylinos *село Красное*, reikia manyti, atsispindi realiame vietovardyje *Красное село* (žinomas nuo XIV a.), buvusiam virš Didžiojo tvenkinio (*Великий пруд*, 1423 m., vadintas ir

Красный пруд „Raudonasis / Gražusis tvenkinys”) ir davusiam vardą Krasnoselsko gatvėms bei skersgatviams, iš kurių du, ketvirtasis ir penktasis, anksčiau vadinosi *Полуярославские* „Pusiau Jaroslavsko” (menant Jaroslavli). Bylinos kaimas *Карачарово* irgi mena žinomą vietovę, jau XX a. įtrauktą į Maskvos teritoriją. Tačiau itin iškalbingi yra dviejų, bylinose apie lietuvių užėjimą dažniausiai minimų, Maskvos (anksčiau Pamaskvio) kaimų pavadinimai – *Ярославское* ir *Переславское*, menantys atitinkamus miestus į šiaurę nuo Maskvos. Dar XVII a. būta Perejaslavsko pastotės (*Переяславская ямская слобода*), plg. iki šiol išlikusias Perejaslavsko gatves ir skersgatvį. Krasnoselsko, Perejaslavsko ir Jaroslavsko vietovės senojoje Maskvoje buvo artimoje viena kitos kaimynystėje (plg., tarp kitko, senąjį Vidurinėsios Perejaslavsko gatvės pavadinimą – *Красносельский проезд*). Sunku nuspręsti, kas slypi už pavadinimo *Коса-улица* „Įkypoji gatvė” ir kur ji galėjo būti. Tačiau turint omeny kalvotą Maskvos landšaftą bei netvarkingą užstatymą, suprantama, kad Maskvoje visuomet buvo vietos „įkypoms” ir juoba „kreivoms” gatvėms bei skersgatviams (plg. skersgatvių pavadinimus *Косой* „Įkypasis”, *Кривой* „Kreivasis” [dabar *Кривоарбатский*], *Кривое Колено* „Kreivoji alkūnė” [dabar *Кривоколенный*] ir kt.). Sunku teigti, bet vis dėlto galima tarti, kad bylinose minimų kaimų, kuriuos nuniokodavę (bent jau bylinų kūrėjų bei klausytojų sąmonėje) lietuviai, „šiaurinė” (Maskvos ribose) padėtis turi šioki tokį realų pagrindą: šiaurės pusėje Maskva buvo atviresnė „antpuoliams” nei vakaruose, kur Maskvos upė galėjo sudaryti esminę kliūtį, kaip ir jos aukštas kairysis krantas (*Три горы* „Trys kalnai”: *трехгорый* ir *Варгуниха*); tuo tarpu pietų kryptį buvo įsisavinę ordninkai bei krymiečiai.

Atkreipus dėmesį į šio siužeto rusų bylinų personažus, nors su čia pasirinkta lietuviška tema tai teturi netiesioginį ryšį, vis dėlto tenka pastebėti ir gana lengvai bei patikimai atpažįstamų istorinių personažų: Ivanas Rūstusis, Ivanas Vasiljevičius, caras Skurla (jis ir Skurlatas, Skurlatovas-Mažylis), menantis Mažylį Skuratovą; Nikita (Mikita, Mikituška) Romanovas (Romanovičius), tapatintinas su bajoru bei vaivada Jurjevu-Romanovu, vardu Nikita Romanovičius (kartais bylinose atitinkamo personažo vardas – Nikita Dmitrijevičius / Mitrijevičius); Nastasja Mitrijevna, regis, identifikuotina su Anastasija Romanovna, pirmąja Ivano Rūsčiojo žmona (juoba atsižvelgiant į tai, kad tėvavardis Romanovičius ir ne vienu kitu atveju pakeičiamas Dmitrijevičiumi); Marija Temriukovna (su užuomina į dar vieną Ivano IV žmoną); Avdotja Ivanovna (matyt, menanti Jevdokiją Ivanovną, didžiojo kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus dukrą) ir t. t.

Tačiau lietuviška tema neapsiriboja bylinomis apie lietuvių antpuolius. Jos esama ir pakilaus lyrizmo dvasia persmelktoje bylinoje *На литовском рубеже* „Pasienyje su Lietuva”, kuris eina palei Smolenską (Smolencą): *Как далеке, далеке, во чистом поле, / [...] / Под Смоленс-*

ким городом, / [...] / На лугах, лугах зеленых, / [...] / Молода коня имал „Kaip toli toli, tyrame lauke, / [...] / Ties Smolensku, / [...] / Pievose, žaliose pievose, / [...] / Jauną žirgą gaudžiau”. Tyrame lauke – *всё чудо поганая. / А Чудо поганое / На вылазку выехал* „visur pagonys estai. / O pagonis estas / Išpuolin išėjo” (estai Lietuvos pasienyje). Pergalė prieš „estą”: *А идолы поганые / [...] / Все схватили молодца, / Увезли в чисто поле, / Стали его мучати* „O bjaurybės netikėliai / [...] / Visi sučiupo šaunuolį, / Nusivedė į tyrą lauką, / Ėmė jį kankinti”. Žirgo pranašystė šaunuoliui išsipildė – *Изгубла головушка / Ни на едину денежку* „Padėjo galvelę / Nė už ką”. „Lietuvišką” temą „Prakeiktosios Lietuvos” variantu pateikia ir Печорск. был. Ончуков Nr. 72 („Potapas Artamonovičius”): prakeikta – Lietuva, bet kaunasi bylinos herojus kažkodėl su totoriais – *Испугалис татары все поганые* „Pergigando visi bjaurybės totoriai”, ir čia jau pergalė užtikrinta – *Да куды-то махнет, да тут и улица / [...] / Да бил-де ломы да двои сutchки, / Не оставил он нестарого, немалого...* „Kur tik mostelės, ten jau ir gatvė / [...] / Taip mušė tvatino dvi pareles, / Nepaliko nei seno, nei mažo...” Šis pavyzdys buvo tvirtai įsisavintas ir ne kartą paskui kartojamas Potapo Artamonovičiaus palikuonių. – Lietuvišką temą liudija ir bylina „Kostriukas”. „Carui Ivanui Vasiljevičiui” atėjo į galvą mintis – *Поизволил он женитисе, / Не у нас на светой на Руси, / Не у нас в каменной Москвы, / У короля в проклятой Литвы, / Он на Марье Темрюковны* „Teikėsi jis vesti, / Ne mūsų šventoje Rusioje, / Pas karalių prakeiktosios Lietuvos, / Jis Marją Temriukovną”. Ir vyksta rusų caras į „prakeiktąją Lietuvą”, pasiėmęs su savimi „pusantro šimto totorių” (jie, matyt, ne tokie prakeikti, nors plg. *зла татарина проклятого „piktąjį prakeiktąjį totorių”*). Įdomu, kad ir čia (Печорск. был. Ончуков, Nr. 91) pasirodo *втапоры дядюшка царев, / Стар Никита Романович* „tuometu caro dėdė, / Senasis Nikita Romanovičius”. Taigi galų gale *Кострюк сын Темрюкович* „Kostriukas Temriuko sūnus” nugalėtas, o *Царь сударь Иван Васильевич, / Он пошел на ложню теплую, / Он со Марьей Темрюковой, / [...] / На кроватицю тисовую* „Caras viešpatis Ivanas Vasiljevičius, / Jis nuėjo į guolį šiltąjį, / Jis su Marja Temriukovna, / [...] / Į buko lovytę”. Šiaip jau lietuvių narsa neabejota: *Как во той ли было – во храброй Литве...* „Toje tai nutiko – narsiojoje Lietuvoje...” – pradedama bylina „Apie Nikitą Romanovą” (Пудож., Nr. 43), ir ne tik ji viena. Sudėtingesnį „lietuvių anpuolio” temos variantą pateikia bylina „Dimitrėjus Branskovas ir karaliaus Limbalos sūnėnai” (Печорск. был. Ончуков, Nr. 37).

Nepaisant savavališko laisvumo, su kuriuo bylinose traktuojami lietuvių ir rusų santykiai, vis dėlto pasireiškia jose ir „istoriškumas” – tai vos juntamai ar stebėtinai iškreiptai, tai pakankamai pamatuotai, kad būtų galima susieti bylinos siužetą ir juolab atskirus motyvus su vienais ar kitais

istoriniais įvykiais. Nereikia nė kalbėti, kad požiūris į *lietuva* – neišvengiamai neigiamas, ir jos veikla vertinama kaip stichiškai destruktivi. Tam tikroje perspektyvoje šios *lietuvos* savybės laikomos organiška jos ypatybe. Ir šiuo atžvilgiu tie „istoriniai” kenkimai bei niokojimai, kuriais *lietuva* pasižymi Rusioje („kultūros” sfera, nors ir savo blogiausiomis apraiškomis), yra tęsinys tokio pat deformuojančio *lietuvos* vaidmens gamtos, pačios žemės atžvilgiu. Esama pakankamai patikimos, tik nepakankamai surinktos medžiagos apie *lietuvos* vaidmenį šioje srityje, nors iniciatyvos, kurių pastaruoju metu imtasi, pagirtinos (plg. Маслинский 2000; 2000a). Šiuolaikinis tyrinėtojas pateikia ištisą eilę pavyzdžių, iliustruojančių *lietuvos* ryšį liaudies sąmonėje su vaizdiniais apie pasaulinį tvaną, su ledynmečio laikų padariniais. *Литва – она всё, наверное, зальет* „Lietuva – ji, ko gero, viską užlies”, – praneša informantas (Vasiljevo k., Мошэнско r., Novgorodo sr.). *Потоп, литва и этот... вот оно одно и то же* „Tvanas, lietuva ir tas... tai yra viena ir tas pat” (Korbeničių k., Tichvinsko r.); *Это когда летники шли „Tai kai ledynai ėjo”* (ten pat). „Mitiiniai laikai, kuriems priskiriamas *lietuvos* ‘ėjimas’, apibrėžiami kaip pasaulio tvarkos persiorganizavimo periodas” (Маслинский 2000, p. 8). *Лietuvos* veikla savo reikšme prilyginama kosmogoninei (nors ir griaunamajai) veiklai, kai jungiasi, rodos, priešingos jėgos – tvanas ir pasaulinis gaisras. Ir visa tai žymi tam tikrą pradžią – *Вот Адам да Ева-то и были, и от них и пошел народ-то. Да это раз... давно-то давно, на семисажённом дереве осталось токо людей, литва-то вот, война-то – давным-давно это...* *Страна-то началась потом с чего-то. На земном-то шаре [...] Да вот всё горело, земля и небо-то, дак вот и стоко осталось людей-то...* „Štai Adomas su Ieva tad ir buvo, nuo jų tad ir paėjo liaudis. Na, tai kartą... seniai seniai, ant septynsieksnio medžio teliko tiek žmonių, lietuva štai, karas – senų senovėje tai... Šalis tad paskui prasidėjo iš kažko. Ant žemės rutulio tat [...]. Taigi viskas degė, žemė ir dangus tad, štai tiek tad ir liko žmonių...” (Sanjkovo k., Tichvinsko r.); – *Литва эта шла, век и есть кончался* „Lietuva šita ėjo, taigi amžius baigėsi” (Chotilicų k., Andreapolsko r.).

Liaudies vaizdiniuose apie ledynmetį ir jo padarinius šis siejamas su tam tikra žemės paviršiaus deformacija, atsirandančiais gausiais vandenimis, didžiuliais akmenimis, kurie, kad ir kiek juos šalintum, smulkintum, iš naujo vis randasi ir randasi iš žemės. O pats ledynmetis keletu semantinių požymių siejamas su *lietuva*. Kartais patys rieduliai suvokiami kaip suakmenėjusi už bausmę *lietuva*. K. Maslinskis (Маслинский 2000a, p. 327–331), surinkęs vertingos medžiagos Rusijos šiaurės vakaruose, pažymi, kad „lietuva taip pat pastoviai informatorių siejama su pasaulio pabaiga, kaip ir ledynas” (plg. tekstus 1–6). Plg.: *Дак что – вот здесь, видишь, это, шла Литва, дак много камня она натрясла* „Tai va – štai čia, matai, taigi, ėjo Lietuva, tokią daugybę akmenų ji pridrebino”.

Pagal šią tolimą praeitį įsivaizduota ir ateitis dutūkstantųjų metų išvakarėse, laukiant apokaliptinių įvykių, pagal pavzdį to, ką kitados ateidama praeidama buvo sukėlus *lietuva*. Kad taip buvo ir taip bus, žmonės žino, ir žino, kad viso to priežastis – *lietuva*, o kas ji per tokia, nežino ir remiasi tradicija – „taip sakydavo“, „taip sako“. Ir tokie vaizdiniai tebegyvuoja, o garsinis panašumas (*лут-ва* ‘lietuva’ – *лед-ник* ‘ledynas’) tik juoba suartina vieną su kitu.

Mitologizuojanti sąmonė tarsi dovanoja *lietuvai* Rusijos šiaurėje papildomus tūkstantmečius gilyn, iki pat ledynmečio epochos. Tegu ši *lietuva* Šiaurės Rusijos erdvėje tėra virtuali, ne daugiau nei mitas, kalbant apie tokius senus laikus. Tačiau būtų klaida neįvertinti pačios „Šiaurės Rusijos *lietuvos*“ problemos (žr. Топоров 2000a, p. 63–77), juoba kad baltiškai Šiaurės ir Šiaurės vakarų hidronimijos bei toponimijos bruožai jau buvo atskleisti (jų kilmę su tam tikromis išlygomis galima priskirti laikotarpiui nuo I tūkstantmečio antrosios pusės) ir dar bus išryškinti.

Mitas – didi kūrybinė galia, tačiau dažnai ir baisi pagunda, ir jeigu nepavyks pasimokyti iš rusiško *lietuvos* įvaizdžio formavimosi istorijos (žr. Топоров 1991, p. 29–37) bei naujai pažvelgti į kaimyną, į „svetimą“, išvelgti jame geriausia, rasti naujų erdvių susitikimui, – tai mūsų reikalai prasti.

Versta iš: Топоров В. Н. К проблеме «Севернорусской» *литвы* (миф и реальность) // Проблемы первобытной археологии Евразии: К 75-летию А. А. Формозова. – Москва, 2004.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

LITERATŪRA:

- Balys 1937: *Balys J.* Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose // Tautosakos darbai. – T. III. – Kaunas, 1937.
- Balys 1939: *Balys J.* Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje: Lyginamoji pasakojamosios tautosakos studija // Tautosakos darbai. – T. IV. – Kaunas, 1939.
- Pokorny I: *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Bern-München: Francke Verlag, 1959.
- Топоров 2003: *Топоров В. Н.* Once more about the “North-Russian” *литва* and its mythologized image // Studies in Baltic and Indo-European Linguistics in Honor of William R. Schmalstieg. – Pennsylvania State University, 2003.
- Астахова И: Былины Севера. – Т. II: Прионежье, Пинега и Поморье / Подготовка текста и комментарий А. М. Астаховой. – Москва–Ленинград, 1951.
- Березович 2000: *Березович Е. Л.* «Чужаки» в зеркале фольклорной ремотивации топонимов // Живая старина. – Москва, 2000, Nr. 3(27).
- Березович 2000a: *Березович Е. Л.* Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. – Екатеринбург, 2000.
- Гильферд. I: *Гильфердинг А. Ф.* Онежские былины, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 г. – Санкт-Петербург, 1894–1900, 3 т.
- Зачиняев 1906: *Зачиняев А.* Об эпических преданиях Орловской, Курской и Воронежской губерний // ИОРЯС. – Т. I, кн. 2. – Санкт-Петербург, 1906.
- Кашкаров 1903: *Кашкаров В. М.* К вопросу о древнейшем населении Калужской губернии // Калужская старина. – Калуга, 19016, Nr. 1, кн. 2.
- Криничная 1978: *Криничная Н. А.* Северные предания (Беломорско-Обонежский регион). – Ленинград, 1978.
- Криничная 1987: *Криничная Н. А.* Русская народная историческая проза: Вопросы генезиса и структура. – Ленинград, 1987.
- Криничная 1991: *Криничная Н. А.* Предания Русского Севера. – Санкт-Петербург, 1991.
- Криничная 2000: *Криничная Н. А.* Русская народная мифологическая проза. – Санкт-Петербург, 2000.
- Маслинский 2000: *Маслинский К. А.* «Литва – она все зальет» // Живая старина. – Москва, 2000, Nr. 3(27).
- Маслинский 2000a: *Маслинский К. А.* Эсхатологические рассуждения современных крестьян // Традиция в фольклоре и литературе. – Санкт-Петербург, 2000.
- Памятники 1909: Памятники древнерусской письменности, относящейся к Смутному времени. – Санкт-Петербург, 1909.
- Пеньковский 1989: *Пеньковский А. Б.* О семантической категории «чуждости» в русском языке // Проблемы структурной лингвистики 1985–1987. – Москва, 1989.
- Печорск. был. Ончуков: *Ончуков Н. Е.* Печорские былины. – Санкт-Петербург, 1902.
- Платонов 1913: *Платонов С. Ф.* Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века как исторический источник. – Санкт-Петербург, 1913.
- Пудож. был.: Былины Пудожского края / Подготовка текстов, статья и примечания Г. Н. Париловой и А. Д. Соимонова. – Петрозаводск, 1941.
- РФБ: Русский филологический вестник. – Т. 23. – Варшава, 1890.
- Рыбн. I: *Рыбников П. Н.* Песни, собранные П. Н. Рыбниковым. – Ч. 1–2. – Москва, 1861–1862; Ч. 3. – Петрозаводск, 1864; Ч. 4. – Санкт-Петербург, 1867.
- Смирнов 1972: *Смирнов Ю. И.* Предания Европейского Севера о чуди // Проблемы изучения финно-угорского фольклора. – Саранск, 1972.
- Смирнов 1998: *Смирнов Ю. И.* Первожители с единственным топором // Балто-славянские исследования 1997. – Москва, 1998.
- Соболевский ЖСтар.: *Соболевский А. И.* [...] // Живая старина. – Москва, 1901, Nr. 1.
- Соколова 1970: *Соколова В. К.* Русские исторические предания. – Москва, 1970.
- СРНГ: Словарь русских народных говоров. – Вып. 17 – Ленинград, 1981.
- Топоров 1982: *Топоров В. Н.* Древняя Москва в балтийской перспективе // Балто-славянские исследования 1981. – Москва, 1982.
- Топоров 1991: *Топоров В. Н.* Функция границы и образ «соседа» в становлении этнического самосознания (русско-балтийская перспектива) // Славяноведение. – 1991, Nr. 1.
- Топоров 1999: *Топоров В. Н.* О северо-западном локусе балтийской гидронимии (из цикла *По окраинам древней Балтии*) // Res Balticae. – 1995.
- Топоров 1999: *Топоров В. Н.* Балтийский элемент в Новгородско-Псковском ареале (Общий взгляд) // Великий Новгород в истории Средневековой Европы. – Москва, 1999.
- Топоров 2000: *Топоров В. Н.* О балтийском слое русской истории // Florilegium: К 60-летию Б. Н. Флори. – Москва, 2000.
- Топоров 2000a: *В. Н. Топоров.* «Севернорусская» литва и ее мифологизированный образ // Балты в древности и средневековье: языки, история, культура (Тезисы международной научной конференции памяти Эгидиуса Ванёниса). – Москва: Посольство Литовской республики в Российской Федерации, «Дом Балтрушайтиса», 2000.
- Топоров, Трубачев 1962: *Топоров В. Н., Трубачев О. Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
- Фасмер: *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. – Т. I–IV. – Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- Якушкин 1884: *Якушкин П. И.* Путевые письма: Сочинения. – Санкт-Петербург, 1884.